

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

М.М.Павлюк

аспірант Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України

У статті розглядається проблема професійного становлення вчителя основної школи в умовах трансформаційного суспільства, розкрито складові професійного потенціалу особистості педагога. Обґрунтовано необхідність цілеспрямованого впливу на становлення професійної ідентичності.

Ключові слова: професійна ідентичність, особистість вчителя, професійна соціалізація, професійний потенціал.

Актуальність теми дослідження має відношення практики підготовки педагога українського трансформаційного суспільства. З огляду на те, що вчителі складають важливу соціальну групу, котра здатна істотно впливати не лише на соціалізацію учнів, а й на розвиток спільноти загалом, актуалізується проблема підготовки педагога, спроможного визначитись у мінливому світі, що втратив ціннісні орієнтири та особистісні виміри, готового нести подвійну відповідальність – за дитину та соціальне життя. Зазначена обставина зумовлює орієнтацію моделі освітньої системи на формування у майбутнього вчителя почуття власної відповідальності перед суспільством та конкретною особистістю, здатності до пошуку відповідей на запитання часу, на виклик.

Пізнання можливостей гармонійної інтеграції українських педагогів основної школи в європейську освітню індустрію ми вважаємо необхідною умовою реформування національної професійної освіти. Така позиція детермінована, перш за все, чималим економічним та полікультурним інтересом „сіячів доброго й вічного”, великою привабливістю самої ідеї руху нашої країни до світових освітніх стандартів.

Мета статті – висвітлення особливостей професійного становлення педагога в умовах суспільних змін, обґрунтування необхідності цілеспрямованого формування професійної ідентичності у процесі професійної соціалізації особистості вчителя основної школи.

Вивченню фахової майстерності педагогів в умовах суспільних змін присвячено праці А.Большого, Є.Васильєва, З.Гасанова, Л.Ждаркіна, В.Заслуженюка, З.Ігушкіна, О.Коржової, Г.Макаренка, О.Опаленик, В.Присакар, Ю.Талибова, Н.Христинич тощо. Вони розглядають підготовку спеціалістів у тісному взаємозв'язку з їхньою особистісно-етнічною та професійною самоідентифікацією.

Література за темою дослідження охоплює широке коло філософських та психолого-педагогічних проблем. Проаналізовані праці можна згрупувати за кількома напрямками.

До першої групи варто віднести науковий доробок вчених у царині філософії освіти, оскільки він містить ідеї, які послуговували імпульсом для обґрунтування філософсько-освітніх підходів до визначення змісту підготовки особистості педагога.

На особливу увагу заслуговують праці, у яких досліджується широкий спектр проблем професійного становлення педагога. Зокрема питання про місце світоглядної підготовки в системі педагогічної освіти так чи інакше торкаються І.Підласий, Ю.Беляєв, І.Богданова [6; 7; 21]. Різні аспекти професійної підготовки вчителів розглядали С.Кримський, І.Чернокозов [12; 24]. Загальні проблеми становлення педагога та його професійної адаптації вивчали О.Савченко, С.Болсун [8; 22]. Розвиток творчої активності у процесі професійного становлення педагога досліджували Ю.Афанасьєв, Н. Лавриченко [3; 20]. Проблему формування активної професійної позиції у майбутніх педагогів вивчали Х.Ортега-і-Гассет та А.Сорокін.

Питання підготовки майбутнього вчителя до інноваційної діяльності досліджували Н.Кузьміна та П.Толочко [18; 23]. У роботах В.Табачковського, Н.Лукашевича, О.Козлової, В.Андрієвського, Г.Балла, А.Волинець [4], В.Зливкова показано роль особистості вчителя, стилю його діяльності, впливу організованої дії на результативність педагогічного процесу. Різномасштабні дослідження підтвердили той факт, що індивідуальність учителя є провідним чинником формування особистості учня у процесі шкільної освіти.

Вище зазначені міркування актуалізуються з огляду на те, що вчителі утворюють важливу соціальну групу інтелігенції, котра здатна безпосередньо істотно сприяти

прогресу, формувати глобальний спосіб мислення, забезпечувати соціальну злагоду.

Аналіз створених професіограм і кодексу професійної етики сучасного педагога свідчить, що провідну роль у підготовці майбутнього вчителя відіграють професійно-педагогічний та індивідуально-психологічний напрями. В сучасних умовах професійної підготовки вчителя великого значення надають також соціально-психологічному напрямку та світоглядній підготовці.

І.Підласий вважає, що праця вчителя в нашому суспільстві повинна бути спрямована насамперед на розвиток і виховання особистості школяра в процесі спільної з ним діяльності. До школи має прийти вчитель нової формації, який засвоїв надбання загальної і професійної культури, з послідовним професійно-педагогічним мисленням, вільний від стереотипів минулого і політико-ідеологічного тиску.

Досліджуючи проблему професійно-педагогічної підготовки вчителя, І.Підласий велику увагу приділяє значенню суспільних дисциплін у формуванні в майбутнього педагога розуміння проблем національно-культурного відродження України, високих громадянських якостей, любові до рідного краю, його народу, історичної і національної свідомості, вміння орієнтуватися в конкретних соціально-економічних і політичних обставинах, поглядів на духовність, культуру як складові світової цивілізації [21, 7].

І.Підласий та С.Трипольська стверджують, що визначальною характеристикою педагога є його професійний потенціал. Не відокремлені від інших якостей творчість, підготовка, адаптація до конкретних умов, – зазначають автори, – “не десятки інших конкретних якостей, а саме потенціал, як спроможність педагога професійно бачити, розуміти, ставити і вирішувати навчально-виховні проблеми є тут стрижневою характеристикою” [21, 5]. Професійний потенціал педагога названі дослідники розглядають як “сукупність ув’язаних в систему природних і набутих якостей, що визначають його професійну спроможність виконувати свої професійні обов’язки на заданому рівні”, як базу “педагогічних знань, умінь у єдності з розвинутою здатністю педагога активно мислити, творити, діяти, втілювати свої наміри в життя та домагатися запроєктованих результатів” [21, 6].

У структурі поняття “професійний потенціал” авторами виділено наступні складові:

- співвідношення орієнтації як схильності до педагогічної діяльності та дійсної ситуації діяльності (підкреслюється значимість при-

родної та набутої схильності до заняття педагогічною діяльністю);

- ставлення педагога до професійної діяльності;
- можливість виконувати свою працю на тому рівні уявлення, що визначається професійною підготовкою та індивідуальним розумінням сутності педагогічного процесу;
- рівень професіоналізму, тобто система набутих у процесі підготовки знань, умінь, навичок, способів мислення та діяльності.

Здійснивши інвентаризацію якостей, без виховання яких педагогічна діяльність неможлива, І.Підласий та С.Трипольська запропонували наступні складники ідеального педагога національної школи:

- як фахівець, учитель повинен володіти знаннями педагогічної теорії та психології, педагогічною майстерністю, технологією навчання та виховання, умінням раціонально організувати пізнавальну діяльність учнів, любити дітей, вірити в людину;
- як працівник, педагог повинен вміти поставити мету і домагатися її виконання, розподіляти час, систематично підвищувати кваліфікацію, володіти здатністю до творчості, загальною ерудицією і обізнаністю, відзначатися розумним оптимізмом, помірним скептицизмом, бажанням працювати, відданістю справі та колективізмом;
- як людина, вчитель є носієм високих моральних якостей, активний учасник громадського життя, має активну життєву позицію, виявляє повагу до законів держави, у нього сформована національна свідомість і самосвідомість, національна гідність, патріотизм, готовність до захисту батьківщини, гуманізм, духовність та релігійність [21, 8].

У зазначеній потенціограмі нинішнього українського педагога ми виокремлюємо такі якості, формування яких значною мірою залежить від рівня його підготовки. Серед них: віра в людину, загальна ерудиція і обізнаність, розумний оптимізм та помірний скептицизм, активна життєва позиція, національна свідомість і самосвідомість, національна гідність, патріотизм, гуманізм, духовність.

Пошуками підходів до визначення головних якостей педагога сучасної національної школи займається також дослідниця С.Болсун. У запропонованій моделі авторка, використовуючи матеріали наукових досліджень В.Абрамяна, О.Горської, І.Зязюна, С.Омельченка, подає орієнтовний перелік умінь та навичок, якими має володіти ідеальний вчитель. У даному переліку зібрані не тільки уміння, а й комплекс вимог до вчителя, який органічно доповнює модель. Ці вимоги

стосуються зовнішнього вигляду, техніки саморегуляції рухів, володіння засобами навчання, культури і техніки педагогічного спілкування, техніки вирішення педагогічних конфліктів. Серед вимог є і така: вчитель – “компетентна, ерудована людина з різнобічними інтересами і хобі, тобто людина, з якою цікаво вести спілкування на різноманітні теми” [16, 57].

Дослідниця проблеми професійної підготовки педагога вказує на такі характерні особливості формування фахівця освітянської сфери:

- відхід від старої компетенційної концепції підготовки з наголосом на вузькому прагматизмі, набутті вузькофахових знань, засвоєнні лише певних методик і перехід до впровадження концепції різнобічної підготовки вчителя з наданням йому різноманітних компетенцій;
- створення освіти, яка б адекватно відображала сутність глобальних проблем сучасності, знання подій глобального характеру, розуміння їх причин, виховання відчуття ступеня своєї особистої участі в розв'язанні локальних і глобальних проблем;
- орієнтація на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення знань, високої професійної компетентності та мобільності, швидкої адаптації до змін у всіх сферах життя;
- запровадження культурологічного аспекту підготовки: акцент у навчанні переноситься на розвиток культури мислення, почуттів, поведінки особистості, що утворює центр, навколо якого об'єднуються знання, вміння, навички, стаючи константами діяльності суб'єкта як неповторної індивідуальності; вводяться поняття духовної культури професійно значущих якостей особистості вчителя, які дають підставу говорити про професійну культуру вчителя як сукупність технологічної майстерності та багатства внутрішнього світу;
- активна розбудова правового, політичного, соціально-економічного устрою держави, що визначає формування нової генерації фахівців-педагогів, збагачених глибокими фундаментальними і спеціальними знаннями, здатних до самодостатнього розвитку своєї особистості, та активної культивування своєї індивідуальності, творчого потенціалу, інноваційної діяльності, професійної майстерності [16, 58].

У даному теоретичному обґрунтуванні професійно-педагогічної підготовки вчителя простежується досліджуваний нами аспект. Адже виховання почуття особистої відповідальності та причетності до розв'язання

локальних і глобальних проблем, здатність адаптуватися до нових суспільних змін у всіх сферах життя, глибокі фундаментальні знання формуються саме в процесі соціально-гуманітарної підготовки майбутніх педагогів.

Така підготовка майбутніх педагогів має бути спрямована на формування у них соціальної свідомості, яка сприяє консолідації суспільства, об'єднує окремих людей у народ, згуртовує їх на основі спільних цінностей, норм, традицій.

В основу вирішення організаційних психолого-педагогічних проблем аспекту професійного становлення вчителя мають бути покладені наступні принципи:

- принцип безперервності, що передбачає соціально-гуманітарну підготовку студентів від першого до останнього курсу з поступовим ускладненням завдань; він забезпечує вивчення і послідовне закріплення знань в тісному взаємозв'язку усіх суспільних дисциплін;
- гнучкість професійної підготовки студентів дозволяє здійснювати коригування чи оновлення навчальних планів, робочих програм кафедри, навчального матеріалу з соціально-гуманітарних питань;
- практична спрямованість забезпечує формування у майбутніх фахівців навичок та умінь використовувати знання при вирішенні конкретних педагогічних завдань;
- згідно з принципом комплексності безперервність досягається поєднанням історичних, філософських, соціально-політичних, культурологічних, релігієзнавчих питань при викладанні різних дисциплін.

Реалізація зазначених принципів потребує формування певних психолого-педагогічних умов. Важливішим є світоглядний аспект – формування в особистості міждисциплінарної свідомості.

Релевантність зазначеного підходу у функціонуванні освітньої системи зумовлена, на нашу думку, потребами інтегративного відсіву інформації в особистісну організацію знань, що за умов переважаючої тенденції поліморфного розвитку науки і полікультурного розвитку суспільства висувуються на перший план.

Завершуючи аналіз змісту професійної підготовки майбутнього педагога, ще раз зробимо наголос на її спрямованості, зумовленої потребою формування умов для консолідації соціуму та подолання кризи самоідентифікації. Для досягнення окресленої мети видається недостатнім лише оновлення змісту освіти. Актуалізується також проблема визначення методологічних засад пізнання, які забезпечуватимуть:

- формування у майбутнього вчителя стохастичної картини світу, для якої характерна складність, нелінійність, невизначеність, альтернативність та поліваріантність;
- виховання якостей, без яких педагогічна діяльність не можлива: толерантність, патріотизм, розуміння “духу епохи”, пасіонарність, інноваційність, світоглядна мобільність;
- формування професійних вмій і навичок діалогізації навчального процесу, пропедевтичної роботи з історії, агента соціалізації школяра та здатності до реалізації світоглядного спрямування навчального процесу в школі.

Вихідними настановами процесу професійної соціалізації педагога в умовах суспільних змін мають стати наступні.

1. Виховання прагнення вчителя до гармонії з власними екзистенційними цінностями і внутрішніми переконаннями. яке починається з розуміння власної думки як причини та умови її виникнення. Змінивши якість свого мислення, ми змінюємо і якість життя, тобто зміни в зовнішньому досвіді пов'язані зі змінами внутрішніми.

2. Почуттєво-комунікативний аспект підготовки, спрямований на розвиток можливостей учителя щиро, емпатично й креативно транслювати власні почуття й думки, створюючи відповідні взаємозв'язки і взаємодію між суб'єктами педагогічного процесу, вияв індивідуальної своєрідності.

3. Свідомо формуючий аспект, під яким розуміється світоглядне самовизначення педагога, пробудження глибоких роздумів, бажання підтвердити або спростувати достовірність явищ чи тверджень, довести їх хибність або доцільність, зробити свідомий вибір і перетворити його на елемент власних

переконань; стимулювання рефлексивного сприймання нової інформації, передача її в захоплюючих формах через катарсичне вираження емоцій у процесі співтворчості; розвиток емоційно-ціннісного ставлення до знань, потреби послуговуватися цими знаннями; спонукання до перетворювального мислення, зіставлень, узагальнень, роздумів і співпереживань.

Використовуючи термін відомого бразильського педагога Паоло Фрера з книги “Політика освіти: культура, влада, визволення”, полікультурне виховання й освіти можна назвати “визволяючими”, бо вони спонукують піддавати сумніву ідеї та цінності, не боячись бути самим собою, ставити запитання, цікавитись іншою культурою, бути активними соціальними перетворювачами людських стосунків, позбавлятися культурної неграмотності, стереотипів, упереджень.

Таким чином, актуалізовано проблему становлення вчителя, здатного до творення умов, які б забезпечували формування цивілізаційної компетентності у нового покоління людей, та до пошуку шляхів оптимізації розв'язання суперечності між змістом виховання і навчання, який визначається вимогами суспільства і відчуттям вільного вибору дитини.

Важливе місце у становленні педагога як інноваційної людини, мають: світоглядна мобільність, толерантність, світоглядно-гуманістична спрямованість. Остання визначається як процес формування майбутніми вчителями соціальної самоідентичності, залучення їх до системи цінностей, норм, відносин суспільства, формування певних соціальних якостей як компонента професійного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В., Дорогань С. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблема формування // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 15-23.
2. Арцишевський Р.А. Вихідні засади світоглядної освіти // Проблеми філософсько-світоглядних основ концепції розвитку освіти та навчання: Зб. наук. та наук.-метод. пр. за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конф. 12-13 травня 1999 р. – Луцьк: Ред.-вид. відділ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – С. 5-9.
3. Афанасьєв Ю.Л. Проблема філософсько-методологічного забезпечення формування професійної свідомості молодого фахівця // Філософія освіти в сучасній Україні: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (1-3 лютого 1996). – К.: ІЗМН, 1997. – С. 192-194.
4. Балл Г.О., Зливков В.Л. Методологічні засади формування і реалізації мовної політики в Україні // Соціальна психологія. – № 2. – 2008. – С. 26-41.
5. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
6. Беляєв Ю.І. Кузьменко В.В. Актуальні проблеми підготовки вчителів // Монографічний збірник статей Херсонського державного педагогічного інституту. Відп. за випуск Кузьменко В.В. – Херсон, 1997. – С.5-7.

7. *Богданова І.* Професійно-педагогічна підготовка вчителя. Теоретичне обґрунтування // Рідна школа. – 1990. – № 1. – С. 23-25.
8. *Болсун С.* Модель ідеального вчителя // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 55-60.
9. *Бубер М.* Диалог // Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1996. – 463 с.
10. *Василькова В.В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). Серия: «Мир культуры, истории и философии». – СПб.: Лань, 1999. – 480 с.
11. *Ващенко Г.* Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
12. *Все начинается с учителя:* Учебн. пособие для студентов пед. институтов. – М.: Просвещение, 1983. – 175 с.
13. *Гайденок В., Предборська І.* Гуманістичні зрушення в сучасному соціальному житті //Філософські пошуки: Вип. XI-XII: Зб. наук. пр. – Львів – Одеса – Хмельницький: Cogito – Центр Європи, 2001. – С.91-95.
14. *Гершунський Б.С.* Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.
15. *Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі:* Книга для вчителя / В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, А.Г.Волинець та ін. / За ред. Г.О. Балла, О.В. Киричука, Р.М. Шамелашвілі. – К.: ІЗМН, 1997. – 136 с.
16. *Зязюн І.А.* Особливості професійної підготовки педагога // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Зб. наук. пр. за матеріалами методологічного семінару, 22 листопада 2000 р. – Вип. 3. – К.: Знання, 2000. – С. 36-42.
17. *Катаєв С.Л.* Ціннісні підстави теорії трансформації кризового суспільства // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства: Наукові доповіді і повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції /Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України / За ред. М.О.Шульги, В.М.Ворони. – К., 2003. – С. 90-93.
18. *Кузьмина Н.В.* Формирование педагогической направленности студентов в процессе изучения педагогики и психологии //Психология и педагогика / ЛГУ, 1975. – 240 с.
19. *Кушерець В.І.* Система освіти в ноосферному вимірі. Потреба світоглядної та методологічної переорієнтації // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С.36-40.
20. *Лавриченко Н.М.* Роль учителя в соціалізації учнівської молоді (Європейський контекст) // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С.101-107.
21. *Савченко О.Я.* Ціннісні орієнтації шкільної освіти // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: Зб. наук. пр. за матеріалами методологічного семінару, 22 листопада 2000 р. – Вип. 3. – К.: Знання, 2000. – С.23-27.
22. *Табачковський В.* Гуманізм та проблема діалогу культур // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С.6-25.
23. *Толочко П.* Золотий міст між двома світами // Віче. – 1997. – № 1. – С.86-92.
24. *Чернокозов И.И.* Профессиональная этика учителя: Книга для учителя. – К.: Рад. школа, 1988. – 221 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2008